

فرامرز قراملکی، احد، ۱۳۴۰ -
روش‌شناسی مطالعات دینی (تحریری نو) // احد فرامرز قراملکی. - [ویراست ۲]. - مشهد:
دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۵.
۴۳۲ ص: مصور. جدول.

ISBN 964-7673-10-8

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه: ص. ۴۲۱-۴۳۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.
نمایه.

۱. دین - روش‌شناسی. ۲. دین - تحقیق. الف. دانشگاه علوم اسلامی رضوی. ب. عنوان.
۲۰۰/۱ BL۴۹/ف۴۱

م ۸۴-۴۱۱۷۳ کتابخانه ملی ایران

روش شناسی مطالعات دینی

(تحریری نو)

احمد فرامرز قراملکی

دانشیار دانشگاه تهران

دانشگاه علوم اسلامی رضوی

نام کتاب روش‌شناسی مطالعات دینی (تحریری نو)

نویسنده احد فرامرز قراملکی

ویراستار ویراستار
طراح جلد جواد سعیدی

چاپ اول فروردین ۱۳۸۵
شمارگان ۳۰۰۰ نسخه
قیمت ۳۲۰۰۰ ریال

حروف‌چینی و صفحه‌بندی نشر و گرافیک دانشگاه علوم اسلامی رضوی
چاپ و صحافی مؤسسه فرهنگی قدس

مرکز توزیع:

مشهد مقدس، حرم مطهر، انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی
صندوق پستی: ۹۱۷۳۵-۱۱۹۳ تلفن و دورنگار: ۰۵۱۱-۲۲۳۶۸۱۷

Razavi_pj@imamreza.net

شابک: ۹۶۴-۷۶۷۳-۱۰-۸ ISBN: 964-7673-10-8

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۷	سخن ناشر
۱۹	پیشگفتار

گفتار اول

چیستی پژوهش و ارکان آن (۲۳-۴۱)

۲۵	طرح مسئله
۲۸	نمونه‌هایی از تعریف پژوهش
۲۹	ارکان پژوهش
۳۰	پردازش اطلاعات
۳۲	انتظام
۳۴	تعلق به گستره خاص
۳۵	ابهام حصرگرایی روش‌شناختی
۳۶	هویت جمعی و تاریخی پژوهش
۳۷	نوآوری
۳۹	جهت‌گیری پژوهش
۳۹	آنچه گذشت
۴۰	تمرین اول
۴۱	تمرین دوم

گفتار دوم گستره‌های دین‌پژوهی (۴۳-۷۰)

۴۵	طرح مسئله
۴۹	چیستی مطالعات دینی
۵۰	گستره‌های مختلف دین‌پژوهی
۵۱	طبقه‌بندی گستره‌های دین‌پژوهی
۵۲	تلقی سنتی از دین
۵۵	مطالعات دینی برخاسته از تلقی سنتی از دین
۵۹	تحول معرفت‌های دینی
۶۰	تلقی جدید از دین
۶۲	گستره‌های مهم دین‌پژوهی جدید
۶۲	روان‌شناسی دین
۶۳	جامعه‌شناسی دین
۶۴	تاریخ ادیان
۶۵	فلسفه دین
۶۶	مناسبات میان گستره‌های مختلف دین‌پژوهی
۶۸	آنچه گذشت
۷۰	تمرین

گفتار سوم بهره‌وری و مدیریت (۷۱-۱۰۱)

۷۳	طرح مسئله
۷۶	رهیافت دیگر در طرح مسئله
۷۷	مدیریت پروژه پژوهشی
۷۹	(۱) مدیریت اجرایی در پروژه تحقیقاتی
۸۲	(۲) مدیریت علمی
۸۲	(۱-۲) هدف‌گذاری
۸۶	عوامل مؤثر در هدف‌گذاری
۸۸	(۲-۲) صورت‌بندی مسئله

۸۸	۳-۲) ارائه فرضیه تحقیق
۸۹	۴-۲) تعیین روی آوردهای مقرب
۸۹	۵-۲) تعیین شاخص گزینش و شیوه سنجش اطلاعات
۹۰	۶-۲) تعیین روش پردازش
۹۱	۷-۲) ارزیابی تحقیق
۹۲	سنجش کارایی و اثربخشی
۹۵	۱-۷-۲) ارزیابی پیشین
۹۸	۲-۷-۲) ارزیابی هنگام
۹۹	۳-۷-۲) ارزیابی پسین
۱۰۰	آنچه گذشت
۱۰۱	تمرین

گفتار چهارم اطلاعات شایسته (۱۰۳-۱۲۲)

۱۰۵	طرح مسئله
۱۰۷	ویژگیهای اطلاعات شایسته
۱۰۷	۱) اطلاعات مرتبط
۱۱۰	۲) اطلاعات کافی و کامل
۱۱۱	۳) اطلاعات صادق
۱۱۲	۴) اطلاعات دقیق
۱۱۳	۵) اطلاعات واضح و متمایز
۱۱۷	۶) اطلاعات نو
۱۱۷	۷) اطلاعات مستند
۱۲۰	۸) اطلاعات مستدل
۱۲۱	عدم اطلاعات، خود، اطلاعات است
۱۲۱	آنچه گذشت
۱۲۱	تمرین

گفتار پنجم تحقیق مسئله‌محور (۱۲۳-۱۵۴)

۱۲۵	طرح مسئله
۱۲۹	تتبع موضوع‌محور و پژوهش مسئله‌محور
۱۳۱	نمونه‌هایی از تتبع موضوع‌محور و پژوهش مسئله‌محور
۱۳۴	کارایی و اثربخشی تحقیق مسئله‌محور
۱۳۷	ویژگیهای مسئله
۱۴۰	فرآیند عملیاتی طرح مسئله
۱۴۱	۱. مواجهه با مشکل
۱۴۱	۲. تبدیل مشکل به مسئله
۱۴۲	۳. تدوین فرضیه
۱۴۲	۴. آزمون فرضیه
۱۴۲	فرآیند تشخیص مسئله
۱۴۲	۱. تجزیه مسئله
۱۴۴	مواضع ترکیب سؤال
۱۴۶	۲. تشخیص الفاکننده بودن مسئله
۱۴۷	۳. تعیین سنخ مسئله
۱۵۰	۴. تحلیل ساختار منطقی مسئله
۱۵۱	چشم مسئله‌یاب
۱۵۳	تمرین

گفتار ششم تعریف (۱۵۵-۱۷۸)

۱۵۷	طرح مسئله
۱۶۰	(۱) درآمد تاریخی بر روش‌شناسی تعریف
۱۶۲	(۲) معنی، تعریف و ملاک تمایز
۱۶۴	مواضع ابهام در روش‌شناسی سستی در مقام تعیین مصداق
۱۶۵	(۳) تعریف
۱۶۶	(۱-۳) توقع ما از تعریف

۱۶۶	۱-۱-۳ دیدگاه ماهیت‌نگر
۱۶۸	۲-۱-۳ تمایزگر جامع و مانع
۱۶۸	۳-۱-۳ تمایزگر از امور مشتبه
۱۶۹	۴-۱-۳ بیانگر علل شیء
۱۷۰	۵-۱-۳ بیانگر کارکرد
۱۷۰	۶-۱-۳ تحلیل مفهومی
۱۷۳	۲-۳ قواعد راهبردی در تعریف
۱۷۴	۱-۲-۳ عدم جست‌وجوی تعریف برای مفاهیم تعریف‌ناپذیر
۱۷۵	۲-۲-۳ اجتناب از تعاریف دوری
۱۷۶	۳-۲-۳ اجتناب از تعریف با مفاهیم مبهم
۱۷۷	۴-۲-۳ پرهیز از اخذ مفاهیم غیر محصل در تعریف مفاهیم محصل
۱۷۷	۵-۲-۳ اجتناب از اخذ مفاهیم نسبی در تعریف امور نفسی
۱۷۷	۶-۲-۳ اجتناب از مغالطه‌کنه و وجه
۱۷۷	۷-۲-۳ عدم کاربرد استدلال در تعریف امور
۱۷۸	آنچه گذشت

گفتار هفتم توصیف و تبیین (۱۷۹-۱۹۵)

۱۸۱	طرح مسئله
۱۸۲	توصیف
۱۸۴	اقسام توصیف
۱۸۵	تمایز تعریف و توصیف
۱۸۶	تبیین
۱۸۷	اقسام تبیین
۱۸۸	تنوع‌پذیری تبیین
۱۸۸	۱) سر تنوع‌پذیری
۱۸۹	۲) مواجهه محقق با تبیینهای متنوع
۱۹۱	قواعد راهبردی در تبیین
۱۹۱	۱) جست‌وجو از تبیینهای متنوع

۱۹۱	سنجش‌پذیری تبیین
۱۹۲	اجتناب از نظریه‌های مبتنی بر دستهای نامرئی
۱۹۲	توجه به غرض‌صناعی در تبیین
۱۹۳	اجتناب از علت‌انگاشتن امر مقدم
۱۹۳	اجتناب از علت‌پنداشتن امر مقارن
۱۹۳	اجتناب از علت‌پنداری دلیل
۱۹۴	آنچه گذشت
۱۹۵	تمرین

گفتار هشتم روش‌شناسی استدلال (۱۹۷-۲۲۳)

۱۹۹	طرح مسئله
۲۰۲	(۱) مفهوم توجیه
۲۰۷	(۲) شرایط مقبولیت یک ادعا
۲۰۹	(۳) قواعد راهبردی در توجیه
۲۰۹	۳-۱) اصل تقدم فهم بر نقد
۲۱۰	۳-۲) جست‌وجو از خودستیزی گزاره
۲۱۱	۳-۳) جست‌وجو از دوری بودن توجیه گزاره
۲۱۲	۳-۴) بررسی اعتبار صوری استدلال
۲۱۲	۳-۵) نقد مبانی
۲۱۲	۳-۶) تحلیل لوازم
۲۱۳	۳-۷) جست‌وجو از ادله رقیب
۲۱۳	۳-۸) نقد دلیل، مستلزم نقد مدعا نیست
۲۱۳	۳-۹) تمایز نقد انگیزه از نقد نظریه (انگیخته)
۲۱۴	۳-۱۰) بررسی کفایت ادله
۲۱۴	(۴) مواضعی که دلیل موهوم، دلیل واقعی پنداشته می‌شود
۲۱۵	۴-۱) عدم تکرار حد اوسط
۲۱۵	۴-۲) عدم عینیت حد اصغر در صغری و نتیجه
۲۱۶	۴-۳) عدم عینیت اکبر در کبری و نتیجه

۲۱۷	۴-۴) انتاج حمل شایع (گزاره تألیفی) از مقدمه یا مقدمات صرفاً حمل اولی.....
۲۱۷	۵-۴) انتاج ادراکات اعتباری از مقدمات صرفاً حقیقی.....
۲۱۸	۶-۴) اخس بودن مقدمات.....
۲۱۹	۷-۴) انتاج گزاره وجودی از مقومات صرفاً کلی.....
۲۱۹	۸-۴) اعم یا اخس بودن دلیل.....
۲۱۹	۹-۴) ابطال مدعا با ابطال دلیل.....
۲۲۰	۱۰-۴) اثبات قضیه حقیقیه با مقدمات صرفاً خارجی.....
۲۲۰	۱۱-۴) اخذ نتایج خارجی از قضایای ذهنی.....
۲۲۱	۱۲-۴) اخذ نتایج ضروری و دائمی از مقدمات صرفاً فعلی.....
۲۲۱	۱۳-۴) مصادره.....
۲۲۱	۱۴-۴) مصادره به مطلوب.....
۲۲۲	تمرین.....

گفتار نهم

روی آورد درون دینی (۲۴۶-۲۲۵)

۲۲۷	طرح مسئله.....
۲۲۹	تنوع روشها و روی آوردها.....
۲۳۰	طبقه بندی روشها.....
۲۳۱	روی آوردهای درون دینی.....
۲۳۱	توضیح لفظی.....
۲۳۳	روشها و ابزارها در مطالعات درون دینی.....
۲۳۳	تفسیر، تأویل.....
۲۳۴	تفسیر، تطبیق.....
۲۳۴	تفسیر ترتیبی و موضوعی.....
۲۳۵	تفسیر مأثور به معنای اعم و تفسیر غیر مأثور.....
۲۳۵	سمانتیک.....
۲۳۸	هرمنوتیک.....
۲۴۰	روش تعاملی.....
۲۴۱	دامنه مطالعات درون دینی.....

۲۴۲	قواعد راهبردی در مطالعه درون‌دینی
۲۴۳	(۱) شناخت و رفع دور
۲۴۴	(۲) اجتناب از حصرگرایی روش‌شناختی
۲۴۴	(۳) توجه به رجحان انتخاب یک روی‌آورد
۲۴۵	(۴) جست‌وجو از روی‌آوردها
۲۴۵	آنچه گذشت
۲۴۶	تمرین

گفتار دهم روی‌آورد تحلیلی - منطقی (۲۴۷-۲۶۰)

۲۴۹	طرح مسئله
۲۵۰	روی‌آوردهای برون‌دینی
۲۵۱	(۱) روی‌آورد تحلیلی - منطقی
۲۵۳	(۲-۱) فرآیند عملیاتی مطالعه تحلیلی
۲۵۳	(۱-۲-۱) تحلیل مفهومی
۲۵۵	(۲-۲-۱) تحلیل گزاره‌ای
۲۵۶	(۱-۲-۲-۱) تحلیل ساختار منطقی
۲۵۸	(۲-۲-۲-۱) تحلیل ساختار زبانی
۲۵۹	(۳-۲-۱) تحلیل مبانی معرفتی
۲۵۹	(۴-۲-۱) لوازم منطقی
۲۶۰	آنچه گذشت
۲۶۰	تمرین

گفتار یازدهم مطالعات تاریخی (۲۸۶-۲۶۱)

۲۶۳	طرح مسئله
۲۶۵	چیستی مطالعه تاریخی
۲۶۸	دو انگاره از حادثه تاریخی
۲۶۹	دو تصور از شناخت تاریخی

۲۷۲	 ضرورت مطالعه تاریخی
۲۷۳	 وجوه حاجت به مطالعه تاریخی در دین‌شناسی
۲۷۵	 فرآیند مطالعه تاریخی
۲۷۵	 ۱. مقام توصیف
۲۷۷	 ۲. مقام تبیین
۲۷۹	 مواضع خطا در مطالعه تاریخی
۲۷۹	 (۱) غفلت ناشی از گزینشی بودن
۲۸۰	 (۲) تحویل پدیده به هویت تاریخی محض
۲۸۱	 (۳) درآمیختن انگیزه و انگیزه
۲۸۲	 (۴) درآمیختن داوری با ارزش‌گذاری
۲۸۴	 آنچه گذشت
۲۸۴	 تمرین

گفتار دوازدهم مطالعات تطبیقی (۲۸۷-۳۱۶)

۲۸۹	 طرح مسئله
۲۹۳	 چستی مطالعه تطبیقی
۲۹۵	 نقش مطالعه تطبیقی
۲۹۶	 تحدید دامنه تطبیق
۲۹۸	 فرآیند مطالعه تطبیقی
۳۰۰	 عوامل ظاهرگرایی در مطالعه تطبیقی
۳۰۳	 مواضع خلاف و وفاق واقعی
۳۰۴	 روشهای عبور از تشابه و تفاوت ظاهری به مواضع خلاف و وفاق
۳۰۴	 ۱. سؤال اساسی و رخنه‌های معرفتی
۳۰۶	 ۲. پیشینه و بستر معرفتی
۳۰۷	 ۳. میانی
۳۰۸	 ۴. ادله، روی‌آوردها و روشها
۳۰۹	 ۵. لوازم، آثار و نتایج
۳۱۰	 ۶. رقبای امثال و اغیار

۳۱۱	۷. پارادایم و نظام فکری
۳۱۲	۸. ادبیات و زبان
۳۱۳	تبیین مواضع خلاف و وفاق
۳۱۴	آنچه گذشت
۳۱۵	تمرین

گفتار سیزدهم

مطالعات پدیدارشناختی دین (۳۱۷-۳۳۴)

۳۱۹	طرح مسئله
۳۲۳	پدیدارشناسی چیست؟
۳۲۷	قلمرو کارایی پدیدارشناسی
۳۲۸	آسیب‌شناسی اندیشه
۳۲۸	تحویلی‌نگری
۳۳۲	روشهای پدیدارشناختی در دین‌پژوهی

گفتار چهاردهم

مطالعات تجربی دین (۳۳۵-۳۵۴)

۳۳۷	طرح مسئله
۳۳۹	روی‌آورد تجربی در دین‌شناسی
۳۴۰	ویژگیهای معرفتی مطالعه تجربی
۳۴۲	ویژگیهای تئوریهای علمی
۳۴۴	انقسام مطالعات تجربی
۳۴۵	ماهیت مطالعه تجربی دین
۳۴۷	فرآیند مطالعات تجربی دین
۳۴۷	۱. تنظیم مسئله پژوهش
۳۴۸	۲. تدوین فرضیه
۳۴۹	۳. آزمون فرضیه
۳۵۱	۴. تحلیل آماری
۳۵۲	۵. تعمیم نتایج و پیش‌بینی

۳۵۲	۶. تدوین تئوری
۳۵۳	آنچه گذشت
۳۵۴	تمرین

گفتار پانزدهم نمونه‌ای از مطالعه تجربی دین (۳۷۲-۳۵۵)

۳۵۷	جهت‌گیریهای دینی و سلامت روان‌شناختی
۳۵۷	۱. طرح مسئله و روش تحقیق
۳۵۹	۲. ارتباط مسئله با دیگر مسائل کلامی و روان‌شناختی
۳۶۰	۳. نظریه‌های عالم روان‌شناختی
۳۶۳	۴. بررسیهای تجربی
۳۶۶	۵. اولین بررسی تجربی نظام‌دار در ایران
۳۶۶	۵-۱) روشها
۳۶۶	الف) مقیاسها
۳۶۷	ب) آزمودشدگان
۳۶۷	۵-۲) نتایج
۳۶۹	۵-۳) بحث و نتیجه‌گیری

گفتار شانزدهم مطالعات میان‌رشته‌ای (۳۹۶-۳۷۳)

۳۷۵	طرح مسئله
۳۷۸	حصرگرایی روش‌شناختی
۳۸۳	تحویلی‌نگری، مولود حصرگرایی
۳۸۶	ناموفقیت پدیدارشناسی در درمان تحویلی‌نگری
۳۸۷	مطالعه میان‌رشته‌ای، برنامه‌پیش‌گیری از تحویلی‌نگری
۳۸۸	تعریف مطالعه میان‌رشته‌ای
۳۹۴	ضرورت مطالعه میان‌رشته‌ای در دین‌پژوهی
۳۹۶	آنچه گذشت
۳۹۶	تمرین

گفتار هفدهم

نمونه‌ای از مطالعات میان‌رشته‌ای در دوره اسلامی (۳۹۷-۴۱۱)

طرح مسئله	۳۹۹
نمونه‌ای از مطالعات میان‌رشته‌ای در فرهنگ اسلامی	۴۰۰
تعیین معرفتی فلسفه ملاصدرا	۴۰۰
۱. التقاط‌انگاری	۴۰۱
۲. سامان نوین	۴۰۳
۳. ملاصدرا، ابن سینای اشراقی به سبک سهروردی	۴۰۴
۴. تفکر کلامی - فلسفی	۴۰۵
۵. حکمت متعالیه، برخوردار از زبان برتر	۴۰۶
۶. حکمت متعالیه، برخوردار از تنوع ابزار در مقام شکار	۴۰۷
۷. حکمت متعالیه با اضلاع معرفتی نوین	۴۰۸
۸. حکمت متعالیه، روی آورد میان‌رشته‌ای	۴۰۸
آنچه گذشت	۴۱۱
تمرین	۴۱۱
فهرست اعلام	۴۱۳
کتاب‌نامه	۴۲۱

سخن ناشر

نخستین گام در تحقق کارآمدی و ثمربخشی هر مطالعه و پژوهشی، شناخت ابعاد مختلف آن است. در این میان، شناخت روشهای به روز و کاربردی اینگونه پژوهشها، به ویژه در مطالعات دینی، اهمیت خاصی می یابد.

از مهم ترین مباحث مطرح شده در این مجموعه، شناخت چیستی و ارکان پژوهش، بررسی گستره های دین پژوهی، شناخت عوامل موفقیت و بهره وری تحقیق، تأکید بر مسئله محور بودن تحقیق، بررسی مقامهای شش گانه تعریف، توصیف، توجیه، تبیین، توصیه و تفسیر در پژوهش، معرفی روشها و روی آوردها در مطالعات دینی و در نهایت، بیان تفصیلی اصول و قواعد مطالعات تاریخی، تطبیقی، پدیدارشناختی، تجربی و میان رشته ای دینی به صورتی مستقل است. مؤلف محترم، با گزینشی دقیق و چینی ماهرانه، مباحث گفته شده را سامان بخشیده و کوشیده است تا مسائل را به شیوه ای آموزشی بیان کند و بدین وسیله، مقدمات بهره برداری مفید از این کتاب را برای دین پژوهان و دیگر علاقه مندان فراهم آورد.

مرکز پژوهش دانشگاه علوم اسلامی رضوی، با سابقه اهتمام به مطالعات دینی و با عنایت به اهمیت مباحث این کتاب، اقدام به انتشار آن کرده است. امید که اثر حاضر بتواند دست کم پاره ای از نیازهای دین پژوهان را برآورد و مقدمات سامان یافتن پژوهشهای درون دینی و برون دینی جدیدی را فراهم سازد.

استقبال بسیار خوب استادان محترم دانشگاه، دانش پژوهان و دانشجویان محترم از کتاب *روش شناسی مطالعات دینی* و نایاب شدن آن در مراکز فروش و نیز طرح آن به عنوان

کتاب درسی در برخی مراکز علمی، موجب تجدید چاپ کتاب گردید. چنین نوین مطالب، ایجاد سرفصلهای جدید و طرح نمونه‌های متنوع، تغییرات عمده‌ای است که مؤلف محترم در چاپ جدید کتاب خود روا داشته است.

اینک کتاب روش‌شناسی مطالعاتی دینی با تحریری نوبه محضر اصحاب دانش و ینش تقدیم می‌گردد.

در پایان، ضمن تشکر از ریاست محترم دانشگاه علوم اسلامی رضوی و مؤلف محترم، از همکاران محترم واحد نشر، آقایان محمود نظری‌پور، محمدسعید رضوانی، عبدالله غلامی و علیرضا سلطانی متهور که در ویرایش، مقابله و آماده‌سازی کتاب مساعدت کرده‌اند، سپاسگزاری می‌شود.

پیش‌گفتار

روش‌شناسی مطالعات دینی، نخستین گام در تدوین نظام‌مند روشها و مبانی دین‌پژوهی در جامعه‌ماست که در فرآیندی تعاملی با خوانندگان، تغییر نگرش، ارتقای دانش، توسعه مهارت و افزایش توانایی دین‌پژوهان را هدف خود قرار می‌دهد.

مطالعات دینی در جامعه‌ما، از آغاز سده‌اخیر، تحولات پرفراز و نشیبی یافته است. این تحولات، از سویی، برخاسته از توسعه سیاسی و از سوی دیگر، متأثر از تحولات جهانی پس از قرن هیجدهم است. انقلاب صنعتی و پیشرفتهای روزافزون فن‌آوری اطلاعات، به‌ویژه پدیده جهانی شدن، نه تنها محققان اسلام‌شناس را درگیر با مسائل کاملاً نوینی کرده، بلکه ذهن و زبان مخاطبان وحی را نیز دگرگون ساخته است.

گسترش برنامه‌های ترویج دین و توسعه مطالعات دینی در چنین بستری ضرورت خود را نشان می‌دهد؛ با این حال، توسعه کمی برنامه‌های دین‌آموزی و دین‌پژوهی، بدون دغدغه کارآیی و اثربخشی این برنامه‌ها، حذف مسائل به جای حل آنهاست. کارآیی و اثربخشی مطالعات دینی در عصر جهانی شدن، آزمانی است که به سهولت نمی‌توان بدان دست یافت. گام نخست در این راه، توسعه کمی و کیفی در روش و ابزار چنین مطالعاتی است. بهره جستن حداکثری از روشها، روی‌آوردها و ابزارهای متنوع تحقیق، تمایز کاربرد بجا و نابجای آنها و استفاده بهینه از روشها، پژوهشهای دین‌شناسی را بارور می‌سازد.

دغدغه رفع این رخنه در برنامه‌های آموزشی و پژوهشی، سبب طراحی و اجرای کارگاههای آموزشی «روش‌شناسی مطالعات دینی» گردید. در این کارگاهها، به

جای تأکید بر بخش سخت‌افزاری تحقیق که غالباً در منابع روش تحقیق ذکر می‌شود، روی آوردها و روشهای راهبردی مورد بحث قرار گرفت. روشن ساختن تصوّر ذهنی از پژوهش و روی آوردهای عمده آن و نیز ایجاد نگرش فرآیندی و ترسیم فرآیند عملیاتی هر یک از روی آوردها و بیان کیفیت و عمل به هر یک از روشهای عمده، از مباحث اصلی بود.

استقبال همکاران و دانشجویان دکتری و کارشناسی ارشد از این کارگاهها و نیز ترغیب محققان گران‌قدر سبب شد تا مباحث کارگاهها به صورت کتاب حاضر ارائه شود. اگرچه سعی بر این بود که یادگیری کتاب، بی‌نیاز از معلم باشد، هنوز کمال بهره‌مندی از آن را محتاج همراهی معلم می‌دانیم.

گفتار اول، با ارائه تصویری روشن از چستی تحقیق و ارکان اصلی فرآیند پژوهش، به تمایز برنامه پژوهشی از برنامه‌های اطلاع‌رسانی، آموزشی و ترویجی و نیز تمایز آن از مطالعات پراکنده می‌پردازد.

چستی مطالعات دینی، گستره‌های عمده دین‌شناسی و تلقی سنتی و جدید از مطالعات دینی، موضوع گفتار دوم است. هدف اصلی این گفتار آن است که محقق این حوزه مطالعاتی بر حدود و ثغور گستره‌ای که تحقیق به آن متعلق است، وقوف یابد.

شیوه‌های افزایش بهره‌وری برنامه پژوهشی، روشها و مراحل ارزیابی آن و شرح وظایف مدیریت اجرایی و مدیریت علمی پروژه‌های تحقیقاتی در گفتار سوم آمده است. رعایت اصولی که در این گفتار آمده است، کارآیی و اثربخشی تحقیق را افزایش می‌دهد.

گفتار چهارم به بحث از شایستگی اطلاعاتی می‌پردازد که مواد اولیه فرآیند پژوهش را تشکیل می‌دهد.

گفتار پنجم بر مسئله‌محور بودن تحقیق تأکید دارد و با تمایز نهادن بین تحقیقهای موضوع یا مورد‌محور و پژوهشهای مسئله‌محور، به بیان روشهای طراحی پژوهش مسئله‌محورانه و نیز ویژگیهای مسئله و سنخ‌شناسی آن می‌پردازد.

مطالعات دینی غالباً شامل شش مسئله عمده است: تعریف، تفسیر، توصیف،

توجیه، تبیین و توصیه. دو مسئله نخست، موضوع گفتار ششم و ارائه تصویر روشن از چیستی توصیف و تبیین و اقسام آن دو و راهها و روشهای این دو مسئله، از مباحث گفتار هفتم است.

همچنین، مسئله توجیه و روش‌شناسی استدلال و نقد در گفتار هشتم و روی‌آوردهای درون‌دینی در گفتار نهم بیان می‌گردد.

روی‌آورد تحلیلی-منطقی در گفتار دهم مورد بحث قرار می‌گیرد. چیستی مطالعات تاریخی و تمایز دو انگاره از حادثه تاریخی و دو تصویر مبتنی بر آنها و نیز مراحل فرآیند پژوهشهای تاریخی و آفات این روی‌آورد، مباحث گفتار یازدهم است.

گفتار دوازدهم به بیان هویت مطالعه تطبیقی و مراحل آن می‌پردازد. شیوه‌های مختلف عبور از موارد شباهت و اختلاف ظاهری و رسیدن به مواضع خلاف و وفاق واقعی، علمی بودن بررسی تطبیقی را تضمین می‌کند.

همچنین، گزارشی از روی‌آورد پدیدارشناسی و اهداف و آرمان پدیدارشناسان و نقد آنها موضوع گفتار سیزدهم است. مطالعات تجربی و ویژگیها و مراحل فرآیند عملیاتی آن نیز در گفتار چهاردهم آمده است. این گفتار، به قلم یکی از پژوهشگران برجسته روان‌شناسی دین، دکتر نیما قربانی، است.

گفتار پانزدهم نیز به ارائه نمونه‌ای از مطالعات تجربی در دین‌پژوهی می‌پردازد. این نمونه با شاخصهای مقالات پژوهشی ارائه شده است، نه مقالات آموزشی.

مطالعات میان‌رشته‌ای به منزله مهم‌ترین پیام نوشتار حاضر، در گفتار شانزدهم مورد بحث قرار گرفته است. شکل نوین و مدون این روی‌آورد، در دهه‌های اخیر به میان آمده است؛ اما پیش از آن، مورد توجه دانشمندان مسلمان بوده است. حکمت متعالیه صدرایی و تفسیر مصطفی‌خمینی، نمونه‌هایی از رهیافتهای میان‌رشته‌ای نزد دانشمندان مسلمان‌اند. گفتار هفدهم نیز به ارائه نمونه‌ای از مطالعات میان‌رشته‌ای در فرهنگ اسلامی می‌پردازد.

نوشتار حاضر، در واقع، دارای دو بخش درهم‌تنیده کتاب کار و کتاب درس است. هر گفتاری ابتدا با طرح مسئله آغاز می‌شود. پس از طرح مسئله، از خواننده درخواست

می‌گردد تا پاسخ خود به مسئله را در جدولهای ارائه‌شده بنویسد و سپس آن را با پاسخی که در گفتار مربوط آمده است، مقایسه کند. مشارکت فعال، فهم و نقد مباحث را تسهیل می‌کند.

تحریر نو و بازسازی عمده و نیز زبان آسان‌یاب کتاب، حاصل تجربهٔ چهل کارگاه آموزشی روش تحقیق در گسترهٔ مطالعات دینی با کاربری استادان و مدرّسان بزرگوار حوزه و دانشگاه و نیز دانشجویان محترم تحصیلات تکمیلی است.

بر خود لازم می‌دانم از مساعی تمام دوستان علم‌دوست که در تولید این اثر نقش داشته‌اند، تشکر کنم. مسئولان محترم دانشگاه علوم اسلامی رضوی مشهد، به ویژه معاونت محترم پژوهشی، همکاران واحد نشر آقایان محمود نظری‌پور، محمدسعید رضوانی، عبدالله غلامی و علیرضا سلطانی متهور و نیز دوست سخت‌کوش جناب آقای عبدالرحمن رضایی در ترغیب نویسنده و تهذیب اثر نقش مؤثری داشته‌اند.

احمد فوامرز قوام‌ملکی

دانشگاه تهران، ۱۳۸۴